

DENKEN IN TERMEN VAN AFFINITEIT EEN GESPREK MET BLERI LLESHI

Een tijdje geleden zag ik de film *Rabat* in de bioscoop. *Rabat*, een roadmovie over drie Amsterdamse vrienden uit Noord-Afrikaanse migrantenfamilies, geeft weer hoe in de geglobaliseerde maatschappij van vandaag verschillende werelden constant door elkaar lopen, en je als individu een eigen weg moet zoeken dwars door alle normen en omgangsvormen die deze werelden definiëren. 'De jongens mogen dan wel Arabische Nederlanders zijn, in hun zoektocht naar een zekere identiteit kan iedereen zich herkennen', schreef *De Volkskrant* erover¹. Mooi – en soms ook humoristisch – aan de film is dat de drie jongens tegelijkertijd deel uitmaken van een Europees verhaal, alleen al qua taalgebruik raschte Amsterdammers zijn én een diepe verwantschap voelen met de tradities van de Maghreb.

Onlangs sprak ik de Brusselse filosoof Bleri Lleshi over de mede door hem samengestelde essaybundel *Identiteit en interculturaliteit*², die kort daarvoor in tweede uitgebreide druk was verschenen – en die overigens binnenkort (aangevuld met weer twee nieuwe hoofdstukken, één over taal en identiteit en één over persoonlijke, psychologische aspecten van identiteit) in derde druk verschijnt. 'Identiteiten bestaan niet in hun isolement', zei hij, 'maar in interactie met andere identiteiten in een bepaalde omgeving en situatie. Ze beïnvloeden elkaar. Identiteiten zijn dynamisch en meervoudig. En die dynamiek en meervoudigheid van identiteit, vindt men niet alleen bij Belgen of Nederlanders met andere roots, maar bij elk mens'.

SCHUILPLAATS VOOR ONVERSCHILIGHEID

Het idee dat Lleshi hier schetste, en dat ook spreekt uit *Rabat*, is niet nieuw. Met name in het postmodernisme was het *hot*: het zelf is niet een denkende, voelende psychofysiologische entiteit, maar sociaal geconstrueerd en construerend, het resultaat van de verschillende sociale krachten die het individu door de tijd beïnvloeden en de diverse posities die we innemen. In het postmoderne wereldbeeld was dit inzicht doorgaans synoniem met relativisme, want als het zelf niet coherent meer was, wie was dan nog verantwoordelijk, aansprakelijk, toerekeningsvatbaar, wie is dan nog de auteur, de dader, enzovoort. Ook kan het inzicht een giftige voedingsbodem zijn voor zo ongeveer elk sociaal engagement en dus een gemakkelijke schuilplaats creëren voor onverschilligheid. Bij Lleshi is echter het tegendeel het geval.

Lleshi, die met zijn diploma's politicologie en filosofie ook had kunnen kiezen voor een leven in de marmere hallen van de universiteit, koos voor de wereld van de straat. Vanuit diverse sociale projecten treedt hij in gesprek met kansarme jongeren in Brussel. Hij houdt zich niet bezig met ondoordringbare analyses van 'de metastatus van de metakant'³; de wereld is voor hem niet enkel 'tekst en theorie'. Zijn wereld is de achterstandswijk. Hij wil spreken met, over en voor de werklozen en de armen, de sociale klasse die niet bij de maatschappij wordt betrokken. Vanuit projecten als 'Empowerment door Engagement' en 'The Inspirator'⁴ werkt hij

met jongeren die maatschappelijke verandering vragen en nodig hebben.

Lleshi vertelt: 'Een derde van de kinderen in het Brussels Gewest groeit op in een gezin zonder arbeidsinkomen. In sommige wijken loopt de jongerenwerkloosheid op tot 50%. De samenleving focust steeds op het negatieve, op de 'overlast' die jongeren de samenleving bezorgen. Het is echter enorm belangrijk te luisteren naar hun verhalen, ervaringen, problemen, ideeën en ambities. Alleen zo kunnen we hen bereiken en motiveren – inspireren – om zich te engageren en dingen te realiseren. De jongeren vind ik via verschillende kanalen. Af en toe verlopen de contacten via instanties, maar veel levert dat niet op. Soms worden er oproepen gelanceerd, maar meestal gaat het via-via. Jongeren vertellen elkaar over hun goede ervaringen en vervolgens laten zij zelf weten dat ze interesse hebben om iets te doen. Het project 'The Inspirator' gaat erom dat jongeren, zelfs al wonen ze nog maar kort in Brussel en hebben zij nauwelijks of geen zekerheid om in België te mogen blijven, volop bezig zijn als animateurs met jongeren en ouderen. Een goed voorbeeld is de Schaarbekenaar Soufiane die samen met een groep vrienden één op één-begeleiding biedt aan jongeren in de eigen wijk. Ze motiveren de jongeren om hun best te doen en te slagen op school. Ze vervullen de rol van oudere broers en zussen en krikken het zelfvertrouwen van deze jongeren op. De jongeren die zij vandaag begeleiden, kunnen morgen op hun beurt andere jongeren ondersteunen'.

FILOSOFISCHE BRONNEN, SOCIAALECONOMISCHE DIMENSIES

Identiteit en interculturaliteit bevat een hoofdstuk dat is geschreven door Lleshi zelf. Hierin ontsnapt hij via enkele filosofische bronnen aan het probleem van het relativisme en maakt hij de weg vrij naar een geëngageerde positie voorbij de impasse van het postmodernisme.

Lleshi begint met een inzicht van Jan Blommaert en Jef Verschueren, de idee dat onder een schijnbaar tolerante houding vaak een weerstand tegen diversiteit bestaat. Diversiteit wordt in een land als België niet gezien als een gegeven, maar integendeel als een probleem dat *gemanaged* moet worden. En het management is altijd in handen van wie de macht heeft. Om te voorkomen dat de ander altijd de ander zal blijven, is het Westen begonnen met een integratiepolitiek. Deze politiek strookt met, en hier horen wij een inzicht van Marco Martiniello, de instandhouding van mythen als natievorming en egalitaire samenleving, gebaseerd op de idee van een gedeeld burgerschap. 'In werkelijkheid', zegt Lleshi, 'leggen die mythes, alsook de politiek die erop gebaseerd is, de nadruk op het anders-zijn van de ander'. Het delen van burgerschap gebeurt niet op basis van iemands huidige identiteit maar op basis van een essentialistisch historisch beeld. Lleshi blijft nog even bij Martiniello, die 'klaagt over het feit dat vanaf het midden van de jaren negentig en na 9/11 de multiculturalisten en de antimulticulturalisten beiden culturalisten zijn geworden'. De problemen worden,

met andere woorden, geduid met een cultuurbril op. Een bril die niet gemaakt is om etnoculturele diversificatie te zien, laat staan sociaaleconomische ongelijkheden.

Dit punt is ook de crux van *Jullie zijn anders als ons*, de in 2010 verschenen studie van antropologe Roanne van Voorst⁵. Dit boek is geschreven niet alleen op basis van gegevens van experts, wetenschappers en jongerenwerkers, maar ook aan de hand van gesprekken met allochtone jongeren in de Randstad, een gebied dat veel gemeen heeft met de Brusselse grootstad. Hoewel Van Voorst jammer genoeg de concepten 'integratie' en 'inburgering' niet echt kritisch benadert of ter discussie stelt, is haar boek een interessante bijdrage aan de literatuur over multiculturaliteit, vooral vanwege de reikwijdte ervan. Van Voorst beschrijft nauwgezet de problematiek bij allerlei groepen: bij jongeren met Nederlandse, Marokkaanse, Turkse, Surinaamse, Antilliaanse, Chinese, Molukse, Afrikaanse en Poolse roots en bij vluchtelingen uit het Midden-Oosten. Zij haalt concrete praktijkvoorbeelden aan, met citaten, en belicht de situaties vaak van enkele kanten.

Bovendien heeft zij veel gegevens verwerkt die, zoals ik al zei, de sociaaleconomische dimensie van de zaak tonen. Van Voorst schrijft: 'Door het steeds maar weer benoemen van die "culturele" kenmerken wordt het groepsimago in stand gehouden door zowel allochtonen als autochtonen, en daarmee blijft het een onderdeel van de identiteit van de huidige jongere generatie' (Van Voorst, blz. 69). Een

mooi voorbeeld van het feit dat de sociaaleconomische dimensie vaak niet in beeld komt, wordt beschreven in het hoofdstuk over de beeldvorming van Marokkaanse jongeren – met name van groepjes ‘hangjongeren’. Van Voorst beschrijft hoe zij (en dat is wel een cultuurverschil) thuis niet worden geëntertand door hun ouders, maar ‘s avonds buiten spelen. Daarbij komt de sociaaleconomische dimensie – een effect dat doorgaans minder bekend is – Marokkaanse jongeren moeten constant bewijzen hoe hard zij werken, hoe anders zij zijn dan criminele of nietsnuttende Marokkanen. En dat steeds moeten-bewijzen wordt gefrustreerd door een complexe thuissituatie. Veel Marokkaanse vaders zijn werkloos geworden en in de bijstand terechtgekomen. De jongeren hebben te kampen met de negativiteit van hun teleurgestelde ouders, wat hun gevoel van eigenwaarde niet bepaald versterkt. Autochtone jongeren kunnen onder tussen het goede voorbeeld thuis afkijken.

HET FALEN VAN DE WELVAARTSSTAAT

Terug naar Brussel. Bleri Lleshi haalt Slavoj Žižek aan: ‘Žižek vraagt zich af waarom de problemen vandaag beschouwd worden als problemen van intolerantie en niet zozeer als problemen van ongelijkheid, uitbuiting en onrechtvaardigheid. Waarom heeft men het over tolerantie en niet over emancipatie en politieke strijd?’ Lleshi geeft aan dat de oorzaak van de culturalisering volgens Žižek gezocht moet worden in het falen van de wel-

vaartsstaat, en dat bovendien de verantwoordelijkheid voor sociale verandering wordt gelegd bij individuen en gemeenschappen in plaats van bij de staat. Daardoor overheerst het idee dat migranten autochtonen letterlijk *tot last* zijn.

Dan keert Lleshi terug naar Blommaert en Verschueren en schrijft hij dat het de onweerstaanbare logica is van ons huidige cultuurconcept dat verschillen marginaal moeten zijn. Verderop spreekt hij ook kritisch over ‘normalisering’: ‘Er is grote druk bij de mensen om normaal te zijn en het voorbeeld van de ideale gevallen in de samenleving te volgen’. Maar: ‘Niet normaal zijn is de gewone conditie van een menselijk wezen.’ Lleshi stelt dan ook scherpe vragen bij het gebruik van concepten als ‘inburgering’ en ‘integratie’. Voor Lleshi hangen deze samen met een al te essentialistische opvatting van ‘culturele identiteit’. Een citaat uit een artikel op *De Wereld Morgen*:

[...] bestaat er zoiets als een Vlaamse essentie? [...] Wij hebben vele identiteiten en dat maakt het ingewikkeld, maar zeker niet onmogelijk. Het is een verrijking en een uitdaging om met die verschillende identiteiten te leven. [...] En ja, soms zijn er fricties [...] En dan? Zijn er geen fricties tussen onze identiteiten als ouder en werkende mens? Of als werknemer en onze eigen idealen? Die vallen niet altijd even goed samen. Maar we proberen om er het beste van te maken.⁶

Van Voorst komt aan het eind van haar boek tot een vergelijkbare uitspraak: 'De bestaande eisen rondom integratie en inburgering suggereren ten onrechte dat er sprake is van een onveranderlijke autochtone Nederlandse cultuur, waarvan buitenlanders die hier komen wonen zich goed op de hoogte moeten stellen' (blz. 281).

Maar goed, de nuancering van onze eigen culturele identiteit mag dan wel diversiteit helpen accepteren, ze biedt nog geen bruggetje uit het moeras van het relativisme, laat staan een fundament voor engagement; het probleem waarvoor we ons aan het begin van dit essay gesteld zagen.

Van Voorst begint en eindigt met een positieve houding. Zij opent haar boek met goed nieuws: 'In vergelijking met voorgaande jaren volgen steeds meer allochtone jongeren hoger onderwijs en halen steeds meer scholieren met een niet-Nederlandse etnische achtergrond hun schooldiploma'. En zij eindigt met: 'Hier wonen hun toekomstige liefdes en hun vrienden. Hier horen ze thuis'. Hoewel ook Lleshi aan het einde van zijn essay aangeeft dat de allochtone jongeren met wie hij sprak veeleer idealistisch zijn dan pessimistisch, is Lleshi over het algemeen sceptischer en meer politiek van toon dan Van Voorst (overigens zonder met categorieën als 'links' en 'rechts' te werken). Lleshi zoomt in op de slogan 'diversiteit als verrijking' en geeft aan dat er *niet werkelijk wordt nagedacht* over woorden die door politici zijn uitgevonden. Het is nodig om *buiten het kader* van de dominante discussie te denken. Deze uitspraken

tekenen in meer algemene zin ook het verschil tussen de antropoloog en de filosoof.

Lleshi en Van Voorst lijken in deze passages zelfs diametraal tegenover elkaar te staan. Lleshi:

[...] gelijkheid mag niet alleen materieel worden ingevuld, rechten en plichten, maar hangt ook samen met de erkenning van elkaars verschillen en het feit dat men niet gediscrimineerd mag worden op basis van bijvoorbeeld geslacht, leeftijd, ras, klasse en levensovertuiging.

Van Voorst:

Het is voor allochtone jongeren belangrijker dat ze zichzelf kunnen redden – dat ze de weg kennen naar instituten, een baan vinden, hun kinderen kunnen helpen opgroeien, en zich niet gedwongen voelen om in de marge te leven – dan dat ze weten waarom autochtonen oliebollen eten met oudjaar. Met andere woorden: echt waardevolle integratie heeft te maken met rechten en plichten, en niet zozeer met cultuur en geschiedenis.

Bij Van Voorst is de politieke dimensie veel minder scherp aanwezig. Het begrip 'rechten en plichten' wordt door Van Voorst wel geconcretiseerd maar niet verder ontleed, terwijl Lleshi juist dat niveau problematiseert en dieper graaft: daar stipt hij de werking van discriminerende machten aan. Het 'de weg kennen naar instituten' lijkt voor Van Voorst een redelijk pro-

bleemloos gegeven, (maar het is ook mogelijk dat deze houding meer past bij de Nederlandse situatie, waar de ambtelijke infrastructuur voor de burger helderder is dan in België), terwijl Lleshi juist hamert op de machten die dit belemmeren. Hier toont Lleshi zich een foucauldiaan en een neomarxist en combineert hij de inzichten over meervoudige, dynamische identiteit met die over dominantie en ongelijkheid.

Lleshi eindigt zijn hoofdstuk met een paragraaf over Hans-Georg Gadamer, die in zijn filosofisch oeuvre sprak over het belang van de ontmoeting met de ander, over de wil om te luisteren. Wij moeten volgens Gadamer durven erkennen wat de ander zegt. 'Het gesprek heeft een transformerende macht', besluit ook Lleshi. Hopen op openheid in gesprek lijkt uiteindelijk het enige dat ons uit deze benarde situatie kan redden, samen met een zoeken naar gelijkvormigheid in plaats van naar verschil. Lleshi: 'De uitdaging bestaat erin om over verschillen te denken in termen van affiniteit in plaats van antagonisme' (Lleshi, blz. 192).

Nog even terug naar *Rabat*. Op het hoogtepunt van de film culmineert de plot in een discussie over... identiteit. Wie is Nadir? Wie zijn Abdel en Zakaria? Lui of hardwerkend? Ook tussen de Marokkaanse jongens onderling blijkt het een kwestie van perspectief. Van willen zien. De jongens

zijn lui, egocentrische nietsnutten als je dat zo wil zien, het zijn hardwerkende, betrouwbare ondernemers als je iets anders wil zien. Maar wellicht is het bekijken van een film als deze te vergelijken met een gesprek, met een ontmoeting. De kijker leeft zich in de ander in.

□ Annemarie Estor

- [1] <http://www.volkskrant.nl/vk/nl/3376/film/article/detail/2443511/2011/06/09/Rabat-bijzondere-productie-met-een-warmhart.dhtml>
- [2] Bleri Lleshi en Marc Van den Bossche (red.), *Identiteit en interculturaliteit. Identiteitsconstructie bij jongeren in Brussel*, VUB Press, Brussel, 2011.
- [3] Een frase van Rutger Bregman, 'Een ondoordringbare sekte', in *Trouw*, zaterdag 12 november 2011.
- [4] Lleshi's documentaire over dit project is te vinden op <http://www.youtube.com/watch?v=TgVj7VHIVTc>
- [5] Roanne van Voorst, *Jullie zijn anders als ons. Jong en allochtoon in Nederland*, De Bezige Bij, Amsterdam, 2010.
- [6] <http://www.dewereldmorgen.be/artikels/2011/10/07/vlaming-en-belg>